

יורה מדע

גיליון חודשי להלכה, מדע וטכנולוגיה

גיליון 13 – תמוז תשפ"ב

חוטי להט וגופי חימום לוחטים (ב)

הקדמה

בגיליון הקודם, הכרנו בהסבר המדעי את תופעת הגופים הלוחטים, ומפיצים אור בעקבות חומם, ואת תופעת הבעירה. בדיון ההלכתי עסקנו במעמדם של חוטי להט לעניין מלאכות הדלקה, הבערה וכיבוי האסורות בשבת. בנוסף, נגענו בקצרה בהדלקת אש מחוט להט ביום טוב ובשינוי עוצמת הזרם בחוט להט. בגיליון זה, נמשיך לעסוק במעמדם של חוטי להט לעניינים הלכתיים נוספים.

דיון הלכתי¹

הדלקת נר שבת באמצעות נורת ליבון

עם כניסת מנורות הליבון לבתים, והפיכתן לאמצעי התאורה המועדף, עלתה השאלה האם אפשר לקיים את תקנת הדלקת נר השבת באמצעות נורות אלו. בשו"ת ציץ אליעזר (חלק א, סימן כ², פרק יא) הביא כמה טענות נגד אפשרות זו, ודוחה את חלקן.

הטענה העיקרית שאיתה הוא מתמודד, טוענת שהלחיצה על המפסק היא לא מעשה, אלא רק גרמא³, המאפשרת לנורה להפיץ את אורה. אם כן, לפי הראשונים הסוברים שיש צורך בהדלקת נר במיוחד לכבוד שבת, לא תספיק גרמא, אלא יהיה צורך במעשה. הרב מוכיח שעיקר המצווה היא שיהיה נר דולק, ואין צורך דווקא במעשה הדלקה. את פסק זה הוא מחזק בין השאר בקל וחומר, מדברי כמה פוסקים⁴ המתירים לצוות גויה להדליק את נר השבת, ובמקביל בעלת הבית היהודיה תברך על ההדלקה. בנוסף, הוא טוען שגם לפי השיטה שיש צורך בהדלקה לכבוד שבת, אפשר שאין צורך דווקא במעשה הדלקה, אלא מספיק מעשה הגורם להדלקה, או שאף אין צורך במעשה כלל, אלא מספיק שהתהווה האור תהיה לכבוד שבת, יהיה אשר יהיה האופן שבו הוא התהווה.

¹ מקורות הלכתיים רבים נוספים, מעבר למה שמופיע כאן בגיליון, אפשר לראות בספר 'החשמל בהלכה' (בהוצאת המכון הטכנולוגי להלכה), חלק א, בפרקיו הראשונים.

² סימן זה הוא קונטרס 'יעין החשמל', המתפרסם על פני שלושה עשר פרקים, ועוסק בנושא החשמל בהלכה. ³ בפרק ו של סימן זה בציץ אליעזר, נראה שהוא מסכים עם טענה עקרונית זו, לגבי יצירת האור, אך טוען שחיבור המעגל נעשה באופן המוגדר כמעשה ולא כגרמא. גם בחלק ו, סימן ו וכן בחלק כא, סימן יג, נראה שהוא התייחס לסגירת מפסק בתור מעשה ולא גרמא, על כל פנים לעניין סגירת המעגל והכנסת הזרם.

מעיון בדבריו בחלק ב, סימן יח, נראה שכאשר יש מעשה שיש לו תוצאה וודאית ומיידית, קשה לקרוא לתוצאה זו 'גרמא', ואם כן, גם את יצירת האור הוא היה צריך להחשיב כמעשה. לעת עתה לא מצאתי התייחסות מפורשת של הציץ אליעזר, למה שנראה כסתירה בין פסקיו.

עם זאת, בדיון שנראה בהמשך, לגבי נרות חנוכה, נראה שהציץ אליעזר טוען, שהדלקת הנורה החשמלית לא נחשבת כגרמא שאינה מועילה למעשה מצוה, משום שדרכה להידלק בגרמא. לפי זה אפשר לתרץ, שאכן ההדלקה נעשית באופן של גרמא, אך אינה מוגדרת מבחינה הלכתית כגרמא אלא כמעשה, משום שדרך ההדלקה הרגילה של מכשיר זה היא בגרמא.

⁴ ביניהם: שלחן ערוך הרב (או"ח, סימן רסג, סעיף יא). עיין עוד במגן אברהם (סימן רסג, ס"ק יא) ומשנה ברורה (שם, ס"ק כה).

טענה נוספת כנגד הדלקת נר שבת בנורת ליבון, שאיתה מתמודד הציץ אליעזר, היא טענת הגרב"צ עוזיאל זצ"ל, שבגלל שעשויה לקרות הפסקת חשמל, ובעקבות כך יצא האדם מביתו למקום אחר, נורה חשמלית פסולה לנר שבת. הוא סובר שנורה זו דומה לנר שדולק באמצעות עֶטְרָן (חומר בעירה בעל ריח רע), שאותו פוסלת המשנה (שבת, פרק ב, משנה ב) לנר שבת, שמא מפאת ריחו הרע יצא האדם ויאכל במקום אחר. הציץ אליעזר טוען שנורת הליבון שונה מנר עטרון, משום שנר שהודלק בעטרון הוא עצמו הגורם לצאת, אך הנורה אינה הגורם ליציאת האדם, אלא רק עלול לקרות לה דבר שיגרום לאדם לצאת. יש לציין שכיום, הפסקת חשמל היא דבר נדיר מאד ברוב חלקי הארץ, ולכן הטיעון הזה פחות משמעותי.

הציץ אליעזר התנה את היתר ההדלקה בנר חשמלי, בכך שיהיה ניכר שנר זה הוא לכבוד שבת, ואינו חלק מהתאורה הרגילה. בסיום תשובתו, הוא כותב שעדיין יש מקום להסתפק האם נורת ליבון, שהאור שלה יוצא מחוט ארוך שכולו מאיר, נחשבת כאבוקה שאין להדליק לכתחילה כנר שבת, ולא פושט ספק זה. יש לציין, שבדבריו לא כתב הציץ אליעזר שיש חובה להדליק דווקא ב'אש', ולכן אפשר שלשיטתו דינה של נורת לד או פלורסנט יהיה כדינה של נורת ליבון לעניין נר שבת.

לעומתו, בשו"ת ישכיל עבדי (חלק ב, או"ח, סימן ט) פסל נורה חשמלית לנר שבת, על פי דברי ספר מלכי בקודש, משום שברכת 'להדליק נר שבת' לא מתאימה לנר שאינו מכיל אש המכלה חומר בעירה. הוא סובר ש'דליקה' היא רדיפת האש אחר חומר הבעירה, כי 'דליקה' בלשון הקודש פירושה 'רדיפה', זאת על פי המילים שאומר יעקב ללבן אחר שרדף אותו "כי דלקת אחריי"⁵. על טענה זו, יענו כנראה החולקים, שכמו שמברכים 'להדליק נר שבת' אף על נרות שעוה ארוכים, למרות שהנר בלשון חז"ל הוא הכלי שמכיל את השמן, ואינו קיים בנרות השעוה הארוכים, כך אפשר לברך בלשון 'להדליק' על החשמל, למרות שאין הדלקה כמשמעותה הפשוטה בלשון הקודש⁶.

טענה נוספת כנגד הדלקה בנורה חשמלית היא שצריך היכר שהנר הוא לכבוד שבת, ובנורות החשמליות המשמשות לתאורה כל השבוע אין היכר. כך עולה מדברי הגר"ע יוסף זצ"ל בחזון עובדיה (שבת א, עמ' ריא). הוא אמנם לא אסר להשתמש בנורה חשמלית לנר שבת, אך העדיף בין השאר בגלל סיבה זו נר של אש. דבר דומה מופיע בשלחן ערוך (או"ח, סימן רצח, סעיף ב) לגבי נר הבדלה, אך לא לגבי נר שבת. אפשר אולי אף לומר שיש הוכחה שאין צורך כלל בהיכר בנר שבת, מתוך לשון השלחן ערוך בהלכות הדלקת הנר (או"ח, סימן רסג, סעיף ד):

לא יקדים למהר להדליקו בעוד היום גדול שאז אינו ניכר שמדליקו לכבוד שבת.

לכאורה, אם היה צורך ליחיד נר מיוחד לשבת, לא היה קיים החשש הזה⁷. גם בשו"ת בית יצחק (יו"ד, חלק א, סימן קכ, אות ה) התיר להדליק נר שבת בנורה חשמלית ומוכח מדבריו שלא ראה צורך שיהיה ניכר שנר זה הודלק לשם שבת.

דיון בעניין נורה הניזונה מרשת החשמל הארצית

שיטה שראויה לדיון בפני עצמו, היא שיטת האור לציון⁸ (חלק ב, סימן יח, אות יב), הפוסל נורה חשמלית לנר שבת, אם היא מחוברת לרשת החשמל הארצית, מהטעם הבא⁹:

שבהדלקה זו אי אפשר לצאת ידי חובת הדלקת הנרות, שהרי אור החשמל שדולק ברגע זה אין הוא אותו האור שדולק בעוד רגע...

ואינו דומה לאדם שמדליק פתילה בשמן, שכל מה שדולק אחרי שעה הוי מכוחו, דאשו משום חציו, מה שאין כן בנורה הדולקת באור החשמל, שהזרם המיוצר ע"י חברת החשמל נעשה ע"י שמן¹⁰ שמבעיר את התנור, ואחר שכלה השמן מתחממים המים ונהפכים לקיטור, ויוצא הקיטור ומסובב

⁵ בראשית, פרק לא, פסוק לו.

⁶ כך נראה על פי מה שהביא באור לציון (חלק ב, פרק יח, תחילת הערה ב).

⁷ וראה בפסקי תשובות על הסעיף הנ"ל בשו"ע, שיש אחרונים המתירים בימינו להדליק את הנר מוקדם, כשמדליק באש, כי ניכר לכולם שהוא לכבוד שבת.

⁸ ופוסקים נוספים, כפי שיופיע בהמשך. השיטה צוטטה כאן דווקא משו"ת אור לציון, כי הוא האריך לבאר סברה זו.

⁹ הובא בהערה על הלכה יג, באותו פרק.

¹⁰ כוונתו במילה 'שמן' כנראה לחומר בעירה באופן כללי. תחנות כח שונות בתקופות שונות השתמשו במגוון חומרי בעירה.

את הטורבינה, ועל ידי סיבוב הטורבינה נוצר הזרם, וכל רגע נולד זרם חשמל חדש, ולכן כשאדם מדליק חשמל בביתו, לא נחשב כל משך ההדלקה בא מכוחו, אלא הוא ככח כוחו, ופנים חדשות שלא היו כלל בעולם באו לכאן.

כאשר האדם מדליק את הנורה, מה שיגרום את המשך הפעולה הוא חומר הבעירה בתחנת הכח, שיבער בהמשך בתנורים, יחמם מים ויסובב טורבינה בכח קיטור, וכל זה עוד לא קרה. לשיטתו, נחשבת ההדלקה כמעשה שאין לו קיום מצד עצמו, אלא רק בעקבות פעולות שיעשו בהמשך אך עוד לא נעשו. טענה זו מופיעה בדבריו גם לעניין מלאכת בישול בתנור חשמלי בשבת (חלק ב, פרק לו, הלכה טז) ואפיית מצות יד בתנור חשמלי (חלק ג, פרק יא, הלכה ו)¹¹. לגבי אור הדולק מכוחו של מצבר, סובר האור לציון שכל הכח שידליק בהמשך את האור כבר נמצא במצבר, ולכן אפשר לצאת בו ידי חובה, כי יש להדלקה זו קיום מצד עצמה. בדומה לזה, הובא בתחומין (כרך לה, עמ' 25) בשם הגר"פ פראנק¹² ובשמירת שבת כהלכתה (חלק ב, הדפסה חדשה, פרק מג, הערה כב) בשם הגר"ש ז' אורבך¹³. גם הגר"מ אליהו זצ"ל כתב בשו"ת קול אליהו (שבת, פרק ו, שאלה ו) שאין להדליק נר שבת בנורה המחוברת לרשת הארצית מטעם זה.

כנראה, הפוסקים האחרים שלא הזכירו חשש זה, הגדירו את המציאות אחרת: בזמן שהאדם מדליק את הנורה, כבר יש בתנורים של הטורבינות בחברת החשמל מספיק חומר בעירה, והזנת הרבה מחומר הבעירה לתנורים שמתחת לטורבינות נעשה באופן אוטומטי. לפי זה, אפשר לומר שכל הכח העתיד להדליק את הנר כבר מתפקד, וימשיך להיעשות ללא התערבות אדם, כמו בהדלקת נר שמן, שכל השמן העתיד לדלוק כבר נמצא כאן, וכמו שהסביר האור לציון עצמו לגבי מצבר. אם היה מצב, שלולא הזנת חומר בעירה באופן ידני הייתה כל מערכת החשמל שובתת, אפשר שכל הפוסקים היו מקבלים את טענת האור לציון¹⁴.

דעת פוסקים נוספים לגבי נר שבת חשמלי

לדעת הגר"ח גרודז'ינסקי (כתב העת 'הדרום', כרך לב (תשרי תשל"א), עמ' 43), הגר"ע יוסף (חזון עובדיה, שבת א, עמ' ריא-ריב), הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות, חלק ב, סימן קנו) ושמירת שבת כהלכתה (חלק ב, הדפסה חדשה, פרק מג, הלכה ד), אפשר להדליק נורת להט כנר שבת ולברך (לפחות כשאי אפשר להדליק נרות אש¹⁵). הם לא הזכירו במפורש שצריך נורת להט, שדינה כ'אש', ונראה שגם בנורת לד או פלורסנט הם יתירו.

בשם הגר"ש אלישיב מופיע (שבות יצחק, חלק ח, פרק ג) שאפשר להדליק נרות שבת אף בנורה חשמלית, כולל נורת פלורסנט, משום שעיקר הטעם של נר שבת הוא כדי שיהיה אור בבית, ולא משנה איזה סוג של אור.

דעת הגר"א ז' וייס (ישורון, ניסן תשע"ד)¹⁶ שאין להדליק נורות חשמליות בתור נרות שבת בברכה¹⁷.

ברכת בורא מאורי האש על נורת ליבון

בספר מאורי אש (פרק חמישי) כתב הגר"ש ז' אורבך זצ"ל שאין לברך את ברכת 'בורא מאורי האש' על נורת ליבון, מכמה טעמים:

- למרות שהמדליק את נורת הליבון בשבת עובר על איסור מבעיר, לפחות לחלק מהשיטות (ראה בגיליון הקודם), מכל מקום אין הדבר מוסכם¹⁸, ויש לחשוש משום ספק ברכה לבטלה.

¹¹ בהערותיו בשלשת המקומות הרחיב מעט את סברתו. כדי לקבל תמונה שלמה של שיטתו, כדאי לעיין בשלושת המקורות.

¹² מובאת שם בשמו טענה נוספת: לא ראוי להדליק נר שבת בחשמל שמיוצר שלא ע"פ ההלכה. למרות שמקובל להתיר את השימוש בחשמל שיוצר בשבת, מכל מקום לא ראוי להשתמש בו לנר שנעשה לכבוד השבת.

¹³ גם במאורי אש (פרק חמישי) העלה הגר"ש ז' טענה זו, כשעסק בשאלת כשרות נורה חשמלית לנר חנוכה.

¹⁴ כדי לבדוק האם זה המצב, יש צורך בבירור יסודי, הכולל בין השאר בדיקה כמה מהחשמל מיוצר באמצעות הזנה ידנית של חומר הבעירה לתנורים, וכן בדיקה כמה זמן ייקח מהפסקת הזנת חומר הבעירה בצורה ידנית ועד שיתחילו תקלות.

¹⁵ כך נזכר בדברי חלק מהפוסקים הני"ל.

¹⁶ הובא גם ב'מנחת אשר' – זמירות שבת', תמוז תשע"ד, עמ' קכ-קכב.

¹⁷ אמנם הוא פותח את דבריו בנורת לד, אך מהטעמים שכתב נראה שאף על נורת להט אין לברך.

¹⁸ הרב מצייין, שגם אם לשיטת הראב"ד הדלקת נורת ליבון היא איסור תורה, אולי היא רק אסורה משום בישול ולא משום הבערה.

- גם אם נאמר שהדלקת נורת ליבון נחשבת ממש כהדלקת גחלים, אפשר שיש צורך דווקא בשלהבת עבור ברכת 'בורא מאורי האש', ולא מספיקה גחלת.
 - כיסוי הזכוכית של הנורה לא שקוף לחלוטין, והוא מטשטש את דמות חוט הלהט¹⁹. הלכך, האור של הנורה נידון כנר באספקלריא (כיסוי זכוכית) שאין לברך עליו.
- לעומתו, בציץ אליעזר (חלק א, סימן כ, פרק יג) התיר לברך את ברכת 'בורא מאורי האש' במוצאי שבת²⁰ על נורת ליבון מעיקר הדין²¹. את דבריו הוא לומד בקל וחומר ממדרש בפרקי דרבי אליעזר (פרק כ), שהובא בדברי כמה ראשונים. לשון המדרש:

ואם אין לו אש פושט ידו לאור הכוכבים, שהם של אש ויסתכל בצפרניו שהן לבנות מן הגוף, ואומר ברוך מאורי האש.

הציץ אליעזר סובר, שאם על אור הכוכבים אפשר לברך, קל וחומר שיהיה אפשר לברך על אור חוט הלהט. לפי דברים אלו, אין צורך דווקא באש במובן הרגיל שלה, וממילא אין בעיה בכך שלדעת הראב"ד אולי אין דין חוט הלהט כ'אש'. הוא מתייחס לקשיים הנוספים על אפשרות זו, שהוזכרו בדברי הגרש"ז אורבך, ומתרח איתם²²:

- לגבי הטענה שיש צורך בשלהבת, הוא מסביר שצורך זה קיים דווקא כשמברכים על אש. בגלל שדרכה של האש כשהיא בצורתה השלמה שיש לה שלהבת, אין לברך כאשר השלהבת כבתה ונשארו גחלים. אך בחוט להט שאין בו שלהבת לעולם, אין בעיה בחסרונה של השלהבת.
- לגבי הטענה שהזכוכית מסתירה, הוא אומר שבנורה חשמלית שאין לה אפשרות להאיר ללא כיסוי הזכוכית, אין בזה חסרון. רק שלהבת שיכולה להתקיים ללא זכוכית, צריך לראותה ללא חציצת הזכוכית²³.

בסוף דבריו הוא כותב, שמי שמברך על הנורה את ברכת 'בורא מאורי האש', צריך לייחד נורה מיוחדת לצורך הברכה.

לא ברור מתוך דברי הציץ אליעזר, האם הוא היה מתיר לברך אף על נורות ללא חוט להט, כמו נורת לד. בשמירת שבת כהלכתה (חלק ב, הדפסה חדשה, פרק מג, הערה קה) הביא פוסקים שהעידו על הגר"ח מבריסק, הגר"ח גרודזינסקי (בעל שו"ת אחיעזר) והגאון בעל צפנת פענח, שבירכו את ברכת בורא מאורי האש על נורת להט. כך גם הורה הגר"צ עוזיאל במשפטי עוזיאל (חלק א, סימן ח, ומהדו"ת לאו"ח, סימן לח).

לעומת זאת, בשו"ת הר צבי (או"ח ב, סוף סימן קיד) ובשו"ת יביע אומר (חלק א, או"ח, סימנים יז-יח) כתבו שאין לברך 'בורא מאורי האש' על נורת להט. נראה שהמנהג הרווח והמקובל הוא כדבריהם, משום ספק ברכה לבטלה.

הדלקת נר חנוכה בנורות להט

המהר"ל מפראג בספרו נר מצוה (ענייני חנוכה):

מה שרוב עולם נוהגין לעשות נרות של שעוה להדליק בו... לפי הנראה שהוא פסול לנר חנוכה לגמרי, דלא נקרא 'נר' כלל. רק זה נקרא 'נר', שנותנין השמן בכלי, ומניחים שם הפתילה, שזה נקרא 'נר', לא כאשר כורכין השעוה על הפתילה... ועל כרחך היינו טעמא, מפני שהנס נעשה בנר, וזה לאו נר, הוא רק מדורה... וזהו הפרש שיש בין אבוקה לנר: שהנר אינו שולט בכלו, שהרי הכלי עצמו נקרא גם כן 'נר' בכל מקום, ובו אינו שולט האור הדולק, רק שולט בשמן, ומושך השמן אליו. כי כאשר

¹⁹ בשנים מאוחרות יותר, הזכוכית הייתה שקופה ממש, וטעם זה לא היה משמעותי, אך הטעמים האחרים נשארו בעינם.

²⁰ אך לא במוצאי יום הכיפורים. עיי"ש בדבריו.

²¹ אך מצוה מן המובחר לברך על שלהבת בצורה של אבוקה.

²² הוא לא מזכיר בדבריו בפירוש את הגרש"ז ואת ספרו מאורי אש. אפשר שאת הקונטרס הוא כתב לפני צאת הספר מאורי אש לאור, ורק פירסם אותו בתוך השו"ת שלו, לאחר הדפסת ספר מאורי אש.

²³ אין בדבריו התייחסות לכך שהזכוכית מטשטשת את האור, אולי כוונתו דווקא לנורות בשנים מאוחרות יותר, שבהן הזכוכית לא טישטשה.

הפתילה הוא בפי הכלי, אי אפשר שישלוט בכל השמן ובכל הפתילה, רק שהוא מושך השמן אל פי הכלי. אבל אבוקה אין צריך לזה, רק מיד הוא שולט בכל השמן. וכמו שהוא כאשר נותנין השעוה על הפתילה, אז האור הוא שורף את כל הפתילה, כאשר האור הולך אחר הפתילה. וזה אינו בנר כלל, רק השמן נמשך אחר הפתילה. ולכך קראו הכלי, אשר שם השמן והפתילה, 'נר' בכל התלמוד, מפני שעל ידי הכלי נקרא 'נר', ובלא כלי אין שם 'נר' עליו, רק 'אבוקה' או 'מדורה' או 'פנסא' נקרא בכל מקום.

הוא סובר שנרות שעוה פסולים להדלקת נרות חנוכה, מפני שאינן בנויות מכלי המכיל חומר בעירה נוזלי, כפי שהיו בנויים נרות המקדש שבהן נעשה נס החנוכה. אמנם להלכה לא נהוג לפסוק כדעת מהר"ל, אלא כמו שכתב הרמ"א (או"ח, סימן תרעג, סעיף א):

ונוהגים במדינות אלו להדליק בנר של שעוה, כי אורן צלול כמו שמן.

עם זאת, כאשר נכנסו לשימוש הנורות החשמליות בעלות חוט הלהט, שאופן פעולתן שונה בתכלית מנרות המקדש, נדרשו הפוסקים לשאלה האם גם באמצעותן אפשר לקיים את המצוה. בשו"ת בית יצחק (יו"ד, חלק א, סימן קכ, אות ה) פסל נורה חשמלית לנר חנוכה, משום שלא ניכר שהיא לצורך מצוה²⁴.

בשו"ת דבר אליהו (לרבי אליהו קלאצקין, סימן סג) כתב שאין להדליק את נרות החנוכה בחשמל, משום שהנס נעשה בשמן, ולכן יש להדליק בשמן ובדומה לו. בכך הוא למעשה הולך בגישת מהר"ל, אך לא באותה רמת חומרה.

בספר מצות ראה (או"ח, סימן תרעג, סעיף א) כותב הראי"ה קוק זצ"ל טענה דומה לטענה זו:

ולענין נר הגאז והעלעקטרי [חשמלי] שנתחדש בימינו, לכאורה נראה אף על גב דצליל נהורם טובא [שיש להם אור טוב וברור] מכל מקום אין לצאת בהם ידי מצוה, מפני שלא היו במציאות בעת תקנת חז"ל המצוה יש לומר שלא נכנסו בכלל הנרות שעליהם חלה התקנה.

גם בשו"ת משפטי עוזיאל (חלק א, סימן ז) פסק הגר"צ עוזיאל שאין להדליק את נרות החנוכה בחשמל, אך מטעם אחר – משום שסבר שהדלקת האור החשמלי נחשבת כגרמא, ובנר חנוכה יש צורך במעשה. בספר כף החיים (סימן תרעג, ס"ק יט) פסל נורה חשמלית לנר חנוכה, משלשה טעמים: משום שאינה דומה לנרות שבהם נעשה הנס, משום שהיא נחשבת כאבוקה ומשום שהאור נעשה ע"י מכונה ולא על ידי אדם. בטענתו השלישית, אפשר שכוונתו כדברי הסוברים שההדלקה היא כעין גרמא, כי האדם רק מאפשר למכונה (=תחנת הכח) להזרים את הזרם ולהדליק את חוט הלהט, ואפשר שכוונתו בדומה לדברי האור לציון שראינו לעיל, שההדלקה ממשיכה מכח המשך פעילות תחנת הכח, ובשעת ההדלקה אין לפני המדליק את מה שיגרום לכל המשך הבעירה.

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק א, סימן כ, פרק יב) דחה את הטענה שנורה חשמלית פסולה משום שאינה דומה לנרות המקדש, על פי הלכות שונות שמהן נראה שאין חובה שיהיה דמיון מושלם בין נר חנוכה לנרות המקדש. לגבי הטענה שמדובר על גרמא, הוא סובר שלמרות שלדעתו ההדלקה מוגדרת כגרמא (כפי שראינו לעיל), מדובר על גרמא שאינה פסולה מלהיחשב כמעשה מצוה, כי הדרך הרגילה להדליק נורה חשמלית היא בגרמא. אך להלכה הוא חושש שנורת להט נחשבת כאבוקה, ולכן אינו מתיר להדליק נר חנוכה באמצעות נורה זו. בספר מאורי אש (פרק חמישי) כתב הגרש"ז אוירבך שיש מקום לפקפק בהדלקת נורה חשמלית בתור חנוכה משלושה טעמים:

- היא אינה דומה למקדש, מפני שאין בה חומר בעירה הנשאב לתוך פתילה ונשרף.
- היא אינה דומה למקדש, מפני שאין בה שלהבת.
- היא אינה דומה למקדש, מפני שאין בזמן ההדלקה את כל מה שיגרום לנורה לדלוק זמן רב, אלא הכח הממשיך את ההדלקה מתחדש כל הזמן בתחנת הכח²⁵.

²⁴ אפשר שבחנוכה חשמלית ייעודית הוא היה מתיר להדליק.
²⁵ הגרש"ז מציין שבהדלקה בסוללה אין חשש זה.

הוא מסיים שלא ברור לו שנורה חשמלית פסולה לנר חנוכה, ומה שכתב היה כדי להעיר את צדדי הספק. בספר הליכות שלמה (כרך תשרי-אדר, מהדורת תשסד, פרק טו, הלכה ג) מופיע בשמו, שכשאין ברירה אחרת אפשר להדליק פנס עם נורת ליבון בתור נר חנוכה ולברך עליו. כך גם הובא שם (בהערה 11) בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל.

בספר חזון עובדיה (חנוכה, מהדורת תשסז, עמ' צג-צז) סובר שאין לברך על נורות חשמל להדלקת נר חנוכה, מטעם שאין דומות לנרות המקדש²⁶. כך גם פסק הגר"מ אליהו זצ"ל בספר הלכות חגים (מהדורת תשסג, פרק נח, הלכה עה) על פי דברי כף החיים שהובאו לעיל.

הדלקת נרות המקדש בנורות חשמליות

חידוש מעניין חידש הגר"י משאש זצ"ל בספרו נר מצוה (נדפס בפאס שנת תרצ"ט, עמ' 8 והלאה) והרחיב לבארו באוצר המכתבים (חלק ב, סימן אלף שה). לדעתו את נרות המקדש ידליקו בבית המקדש השלישי דווקא בנורות חשמליים, וכך היו עושים בבית המקדש בעבר, אילו היו להם נורות חשמליים. לפי זה הוא גם סובר שיש להדליק את נרות החנוכה בחשמל. אפשר שהפוסקים שלא הלכו בדרכו, סברו שבבית המקדש אין אפשרות להדליק שלא בשמן זית.

נראה שהאפשרות לקבל חידוש זה, תלויה בגירסאות השונות בגמרא מסכת שבת (דף כא, ע"א):

תני רמי בר חמא: פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת - אין מדליקין בהן

במקדש, משום שנאמר להעלות נר תמיד. הוא תני לה והוא אמר לה [הוא אמר הלכה זו ואחר כך גם ביאר את

טעמה]: כדי שתהא שלהבת עולה מאליה, ולא שתהא עולה על ידי דבר אחר.

לפי הגירסה המופיעה כאן, הסיבה לפסול שמנים שונים למנורה, היא משום שהלהבה לא דולקת בהם טוב. לפי זה, אין גזירת הכתוב להדליק דווקא בשמן זית, ואולי יהיה מקום לחידושו של הגר"י משאש (אם כי דבריו עדיין לא יהיו מוכרחים, כי אולי צריך הדלקה בחומר נוזלי בתוך נרות הזהב שהיו בראשי קני המנורה). אך לפי כמה מגדולי הראשונים שעסקו בסוגיה (רבנו חננאל על הגמרא הני"ל, מאירי שם, חשק שלמה שם, רבי עקיבא איגר בחידושים ובגיליון הש"ס שם, הגהות הרש"ש שם) המילה 'שמנים' לא אמורה להופיע, וחלקם אף כתבו במפורש שרק שמן זית כשר למנורה, מגזירת הכתוב.

נראה שהרמב"ם סבר כדעת מפרשים אלו, שמגזירת הכתוב יש חיוב להשתמש דווקא בשמן זית. כך עולה ממה שכתב בשני מקומות, בהתייחסות לדיני הדלקת המנורה. בהלכות תמידין ומוספין (פרק ג, הלכה טו) הוא כתב:

כל הפתילות שאסור להדליק בהן בשבת אסור להדליק בהן במקדש במנורה שנאמר להעלות נר תמיד שתהא שלהבת עולה מאליה.

הוא לא מזכיר כלל שמנים בהלכה זו, כי כנראה שלא גרס כך בגמרא. בנוסף, כשהוא מדבר על פסולי שמן למנורה, הוא כותב בהלכות איסורי מזבח (פרק ז הלכה י):

אין כשר למנורה אלא ראשון ורביעי ושביעי בלבד שנא' כתית למאור אין כשר למנורה אלא היוצא מן הכתוש בלבד, אבל למנחות כולן כשירין.

מלשון הלכה זו מוכח שהרמב"ם סבר שהגדרת השמן הכשר נובעת מגזירת הכתוב, ולא מטעמים מעשיים שונים. נראה שגם הראש יוסף (על הגמרא הני"ל) הבין כך את שיטת הרמב"ם²⁷.

בדיקת חמץ לאור נורה חשמלית

הגמרא במסכת פסחים (דף ז, ע"ב) לומדת מפסוקים שונים, שבדיקת חמץ צריכה להיעשות לאור הנר. עם זאת, בהמשך הסוגיה (דף ח, ע"א) קוראת הגמרא ללימוד זה בשם "זכר לדבר", כלומר שאינו לימוד גמור כמו לימוד בשלש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהם, וכדומה. כמו כן, מובא בהמשך הסוגיה שבבדיקת חמץ שנעשית במקום עם אור רב ("אכסדרה"), אין חובה להשתמש דווקא בנר. מזה יוצא לכאורה, שאין חיוב לבדוק דווקא בנר מהסוג שהיה בזמן חז"ל, וגם נורה חשמלית תוכל להיחשב כנר לענין בדיקת חמץ²⁸.

²⁶ הוא אף מביא שם את פסקיהם של הגר"ש ז"א אורבך והגר"ש אלישיב ותמה מדוע לא חששו לספק ברכה לבטלה.
²⁷ וראה עוד בספר המפתח על הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין.
²⁸ וראה שו"ת אור לציון (חלק ג, פרק ז, הערה ח), וצ"ע.

אפשר אף שיש מעלה בבדיקה בנורה חשמלית על פני נר, כי נר רגיל עלול לכלוך את הבית בטיפות שמן או שעוה, והאדם עלול שלא לבדוק היטב מתוך חשש שילכלך את חפציו²⁹.

בשו"ת הלל אומר (לרבי הלל פוסק, או"ח, סימן רלא) כתב שאי אפשר לבדוק בנורה חשמלית, כי אי אפשר להכניסה לחורים ולסדקים, וכן האדם פוחד להתחשמל, ולא בודק בישוב הדעת. טעמים אלה לא נוגעים לבדיקה בפנס חשמלי קטן הפועל במתח נמוך של סוללה.

בספר חזון עובדיה (פסח, מהדורת תשסג, חלק א, עמ' לח-לט) כתב שעדיף לבדוק בנר רגיל, אך התיר לבדוק בדיקת חמץ בברכה בנורה חשמלית. הוא הביא פוסקים נוספים שהתירו לבדוק בפנס חשמלי, ביניהם החזון איש זצ"ל. כך גם פסק בשו"ת שבט הלוי (חלק א, סימן קלו). לעומתם, בספר חוט שני (פסח, סימן תלא, ס"ק ד) כתב שאין לבדוק לאור הנר, ולא ביאר טעמו.

בספר הלכות חגים (להגר"מ אליהו זצ"ל, מהדורת תשסג, פרק ו, הלכה טו) כתב, שבגלל שיש מחלוקת, יברך האדם כשבידו נר רגיל, ולאחר זמן מה יכול להמשיך את הבדיקה בפנס חשמלי.

האם מכשיר המכיל חוט להט נחשב מוקצה בשבת³⁰

בגמרא במסכת שבת (דף מז, ע"א), מופיע המשפט:

הנח לנר שמן ופתילה - הואיל דנעשה בסיס לדבר האסור.

הדבר האסור שמדובר עליו כאן, והופך את הנר ל'בסיס לדבר האסור', הוא השלהבת של הנר. ישנם כמה הסברים, מדוע השלהבת נחשבת למוקצה:

- הריטב"א (שבת, דף מז, ע"א) כתוב שאסור לגעת בה. אפשר שכוונתו משום חשש הבערה או כיבוי, אם יגביר או ינמיך את עוצמת האש על ידי נגיעתו. בדומה לזה פירשו ראשונים נוספים בדף מד (ע"א)³¹.
- בחזון איש (או"ח, סימן מא, ס"ק טז³²) הביא טעם נוסף: אין דרך לטלטל את הנר, אלא להשתמש בו כשהוא במקומו ומפיץ אור³³.
- במנחת יצחק (חלק ג, סימן מג) מופיעה אפשרות³⁴ שאדם לא מטלטל את הנר, משום שאינו רוצה שיכבה ולא יהיה לו אור. כלומר, לא רק משום האיסור שבכיבוי, אלא משום שאינו רוצה להישאר אחר כך בחושך.
- אפשרות נוספת שמופיעה במנחת יצחק (שם) על פי דברי רבי עקיבא איגר, היא שהאש מתחדשת כל הזמן, והשלהבת שקיימת כל רגע אינה השלהבת שהיתה לפני כן, ולכן היא נחשבת 'נולד', כלומר, נחשבת כדבר שנוצרים בשבת המוגדר כמוקצה³⁵.
- בהערות הגרי"ש אלישיב (שבת, דף מז, ע"א) פירש שהשלהבת נחשבת מוקצה כי אינה ראויה לשימוש. כנראה כוונתו לומר שהיא נחשבת 'מוקצה מחמת גופו' כמו אבנים וחול, שאינם כלי שמשמש למטרה מוגדרת.

הפוסקים בדורות הקרובים לנו נשאלו האם מכשיר שיש בו חוט להט (שנחשב כאש לעניינים מסוימים) יהיה אסור בטלטול כמו נר, שאסור אף לצורך גופו ומקומו, או שהם מותרים בטלטול לצורך גופם ומקומם. לכאורה בכלי חשמל שמכילים חוט להט, והשימוש הרגיל בהם הוא להעבירם ממקום למקום, יש מקום

²⁹ ראה שלחן ערוך (או"ח, סימן תלג, סעיף ב) ומשנה ברורה (שם, ס"ק ח-י).

³⁰ בסוגיה זו, ובסוגיית טלטול מכשירי חשמל באופן כללי בשבת, הרחיבו באנציקלופדיה תלמודית (כרך יח, טור תשכג והלאה), בספר עטרת שלמה (בהוצאת המכון הטכנולוגי להלכה, כרך יף עמ' קמא והלאה) ובספר משנה אחרונה (על המשנה ברורה, תחילת סימן רעט).

³¹ אלא שהם פירשו שזה הטעם לאיסור טלטולו של כל הנר, ולא רק של השלהבת. בספר יד דוד (מהדו"ב, מסכת שבת, דף מד, ע"א, ד"ה 'חוץ מן הנר הדולק בשבת') דן בקושיית כמה מן האחרונים, השואלים מדוע פירשו אותם ראשונים כך, למרות שטעם זה לא נשאר לפי מסקנת הסוגיה, שאותה ציטטנו בפתיחת הנושא הזה, ובה מופיע שהנר עצמו אסור בטלטול מטעם שנעשה בסיס לשלהבת ולא מטעם כיבוי. גם בחידושי חתם סופר (שבת, דף מד, ע"א) עסק בעניין זה, ותירץ את שיטת הראשונים.

³² וכן בסימן מג, ס"ק יז.

³³ וראה עוד חשוקי חמד (מסכת פסחים, דף קט, ע"א).

³⁴ הוא הבין שזו כוונת החזון איש בתחילת דבריו, לפני שהזכיר את הטעם שהוזכר בסעיף הקודם.

³⁵ בדומה לביצה שנולדה ביום טוב או בשבת (ראה תחילת מסכת ביצה).

להבין שהטעמים שהובאו לעיל לכך שהשלהבת היא מוקצה לא יהיו נכונים, וממילא הם יהיו מותרים בטלטול, לפחות לצורך גופם ומקומם. אך הפוסקים נחלקו בשאלה זו. בשו"ת מנחת יצחק (חלק ג, סימן מג) הסביר שפנס עם חוט להט נחשב כמו נר האסור בטלטול, כי חוט הלהט נחשב כאש, ויש מקום לומר שהאש הזו מתחדשת כל הזמן, בדומה לטעם שהובא בשם רבי עקיבא איגר. בשו"ת אגרות משה (או"ח ג, סימן נ) כתב שבגלל שחוט הלהט הוא כלי שתפקידו להאיר, אין להסתכל עליו כשלהבת, ולכן אינו נחשב למוקצה. כך גם כתב הגר"ז וייס במכתב (שהודפס בתחילת הספר בחצוצרות בית ה').

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ו, סימן ו) התיר לטלטל מכשיר שמיעה המכיל חוט להט, שדרך השימוש הרגילה שלו היא בטלטול והעברה ממקום למקום, אך לא התיר הלכה למעשה לטלטל מנורת ליבון³⁶. בספר שבות יצחק (חלק יב, עמ' טו) מובא בשם הגר"ש אלישיב, שאין לטלטל פנס, ואפילו לא פנס של נורות לד, משום שהוא כלול בגזירת איסור טלטול הנר. על פניו, הפוסקים האחרים שסברו שבנורה חשמלית יש דין מוקצה כשלהבת סברו זאת דווקא בנורת להט, ולא הרחיבו את האיסור לנורות לד וכדומה.

צליית קרבן פסח באמצעות גוף חימום מתכתי לוחט

בפרשת בא (שמות, פרק יב, פסוקים ח-ט) חוזרת התורה פעמיים על הציווי לאכול את קרבן הפסח דווקא כ"צלי אש". בגמרא במסכת פסחים (דף עה, ע"א-ב) מופיע דיון ארוך בשאלה אלו סוגי 'אש' יוגדרו כ'אש' בנושאים שונים. במסקנת הסוגיה, יש מקום להבין ש'גחלת' של מתכת אינה נחשבת כ'אש' לעניין צליית קרבן הפסח, ויש מקום להבין שדינה כ'אש'. לא נראה כאן הרחבה של הדיון, מפני שהוא קצת מורכב, אך למען מי שרוצה לעיין, מובא תמצות של הדיון עם הפניות בהערה³⁷. מכל מקום, בוודאי שאין לצלות קרבן פסח באמצעים חשמליים שאין בהם מימד של אש. נסיים בתקווה שנוכה בקרוב לקיים את מצוות הקרבנות, ובכללם קרבן הפסח.

להערות, לתגובות ולקבלת העלון בדוא"ל:

halacha.tech@gmail.com

³⁶ נראה שחשש לסברת החזון איש, שדבר שדרכו להישאר במקום קבוע אסור בטלטול. ³⁷ בתחילת הסוגיה נראה שאין דינה כ'אש' לעניין קרבן פסח, מהמשפט שנאמר לגבי נגעי צרעת המכונה: "אמר ליה גחלת של עץ לא איצטריך קרא לרבויה. כי איצטריך קרא - לגחלת של מתכת". נראה שדווקא לעניין צרעת הכניסה התורה גחלת של מתכת להגדרה 'אש'.

בהמשך הסוגיה מופיעה גירסה אחרת של רבינא לגבי נגעי צרעת המכונה: "רבינא אמר: כרוך ותני מכות אש - אין לי אלא שנכוה באש ובגחלת. נכוה ברמץ בסיד רותח ובגפסיס רותח, ובכל דבר הבא מחמת האור לאיתוויי חמי האור - מניין? תלמוד לומר מכוה מכוה ריבה". בגירסה זו הגחלת אינה צריכה ריבוי מיוחד, והיא יכולה אולי להיחשב כ'אש' לכל דבר ועניין, אם אין פסוק מפורש שממעט אותה. אמנם לא מופיעה בפירוש 'גחלת' של מתכת, אך אפשר שהיא כלולה בביטוי 'גחלת'.

בעניין זה הרחיבו הרב יעקב צבי קפלן, בספר עטרת שלמה (בהוצאת המכון הטכנולוגי להלכה, כרך ו, עמ' רנב-רנד), הרב יהושע פרידמן בתחומין (כרך ל, עמ' 38-43) והרב עזריה אריאל בשערי היכל (על מסכת פסחים, חלק ב, תשעג, מערכה צז).